

AYŞE KULİN'İN KÖPRÜ ROMANINDA HALK BİLİMİ UNSURLARININ İNCELENMESİ

Gökçe UYGUN¹

Öz

Toplum ve edebiyat birbirinden ayrılmayan bir bütündür. Hiçbir yazınsal eser toplumsal ve sosyolojik olaylardan ayrı düşünülemez. Her edebi eser, içinde devrinin izlerini ve sorunsalını yansıtır. Bu bağlamda romanlarda halk bilimsel izler de kaçınılmaz olacaktır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada da biyografik eserleriyle dikkat çeken yazar, Ayşe Kulin'in Köprü romanını, gerçek kimliklerin ışığında, doğu bölgesindeki coğrafi şartların, mezhepsel ve etnik kimlik farklılıklarının, insanlar üzerindeki etkileri; inanışlar, gelenek görenek ve yaşayış biçimi bağlamında Halk Bilimsel açıdan irdelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda pek çok Halk Bilimi unsuruna rastlanmış ve daha çok inanmalar ile ilgili unsurlar yer almıştır. Bunun yanı sıra bölgenin mimarisi, yemek özellikleri, giyim tarzları ve yöresel danslar, Halk Bilimi unsurları açısından zenginlik arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayşe Kulin, Halk Bilimi, Köprü, Roman, Gelenek.

THE INVESTIGATION OF ELEMENTS OF FOLKLORE IN AYŞE KULİN'S NOVEL "THE BRIDGE"

Abstract

Society and literature is an inseparable whole from one another. None of literary works can be separated from social and sociological events. Every literary work reflects traces of age and problematic. In this respect folklore traces in the novel will be inevitable. In this study we have done, it has been tried to explain sectarian, and ethnic identity differences in their effects on humans being semitized in terms of folklore in the light of real identities, geographical conditions of the eastern region, in respect of beliefs, tradition, custom and life style, in the novel of author Ayşe Kulin who drawing attention with her biographical works. Folklore elements not found on many more in this direction and believe took place elements related. As well as the architecture of the region, features food, clothing styles and regional dances, folklore is rich in elements of supply.

Key Words: Ayşe Kulin, Folklore, "The Bridge", Novel, Tradition

GİRİŞ

Ayşe Kulin'in eserleri üzerine daha önce çeşitli çalışmalar yapılır. Bunlardan Köprü romanını kapsayan çalışma tematik açıdan inceleme şeklindedir. Fakat Ayşe Kulin romanlarında halk bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. Bu doğrultuda da Köprü romanı Halk bilimsel açıdan değerlendirilip, bulunan halk unsurları ana başlıklar ve bu başlıkları kapsayan alt başlıklar şeklinde verilerek açıklanmıştır. Öncelikle bulunan halk unsurunun ne olduğu hakkında bilgi verilip romandan örneklerle irdelenir.

Ayşe Kulin, 1941 yılında Boşnak asıllı bir baba ve Çerkez asıllı bir annenin tek çocuğu olarak dünyaya gelir. Amerikan Kız Koleji Edebiyat bölümünü bitirir. Çeşitli gazete ve dergilerde editör ve muhabir olarak çalışmaya başlar. Uzun yıllar televizyon, reklam ve sinema filmlerinde sahne yapımcısı, sanat yönetmeni ve senarist olarak görev yaptıktan sonra 1984 de yayınlanan Güneşe Dön Yüzünü adlı ilk öykü kitabındaki Gülizar öyküsü, kendisi tarafından senaryolaştırılarak film haline getirilir.

1997'de yayınlanan Adı Aylın adlı biyografik romanı ile İstanbul İletişim Fakültesi tarafından yılın yazarı seçilir. 2000'de yine bir biyografik roman olan Füreyya yayınlanır ve 2001 de yayınlanan Köprü isimli romanı ile Doğu illerimizde yaşanan dramın

¹ Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans
gokceuygun1907@hotmail.com

kökenlerini ve Cumhuriyet tarihi içindeki sebeplerini ele alır. 2002 yılında Nefes Nefese adlı romanı ile ikinci dünya savaşı sırasında yüzlerce Yahudi'yi soykırımdan kurtaran Türk diplomatlarının kahramanlık öyküsünü bir aşk hikâyesi ile birleştirerek işler. Ayşe Kulin; 15 kitabı yayınlanmış olarak Türkiye'de ve bütün dünyada okunulan bir yazardır. Son çıkan Bir Gün adlı romanında iki kadının bir araya gelmesiyle başlayan kitabın hemen girişte, farklı şartlarda yetişmiş kahramanların, Kürt sorununa bakışını ortaya koyuyor. Ayşe Kulin 74 yaşında olup İstanbul'da yaşamaktadır.

Anadolu da yaşanan trajik bir yaşam öyküsünü konu alan roman, Erzincan dolaylarında, Fırat nehri üzerinde inşa edilen bir köprünün, bu köprüyü yaptırabilmek için çırpınan bir bürokratin ve yöre insanının öyküsünü konu edinir.

Roman kurgusu şu şekildedir: Bayram ve eşi bir bebek beklerler. Doğum zamanı geldiğinde Bayram, karısını hastaneye götürecektir. Fakat Fırat nehri buna engel olmaktadır. Karşı tarafa geçebilmek için köprü olmadığından eşi oracıkta doğurmak durumunda kalır. Fakat karısı bu acıya dayanamaz ve kan kaybından yaşamını yitirir. Bayram çocuğu alarak doğru Valinin yanına gider ve olayı ona iletir. Vali çözüm olarak o bölgede yeni doğum yapmış bir kadın arar. Sütanne bulmak için yardımcı olur. Vali o günden sonra bu olaya yaklaşır ve köprüyü yaptırabilmek için girişimlerde bulunur. Köprüyü, Erzincan'ın da dışında yabancı bir mühendise yaptırmak ister. Bunun için Gürcistanlı baba ve oğul mühendislerle görüşmelere başlar. Gürcü mühendisler köprüyü yapabileceklerini söyleyerek Gürcistan'a geçerler; fakat bir daha geri dönmezler. Bunun üzerine vali Ankara'dan bir mühendisle görüşmeye başlar. Mühendisler Erzincan'a gelerek köprünün yerini görüp birkaç inceleme yaparak köprüyü yapabileceklerini söylerler. Mühendisler Ankara'ya dönerek gerekli çalışmalara başlar ve bir grup oluştururlar. Yaklaşık bir hafta süren çalışmadan sonra köprü Erzincan'da değil de Ankara'da yapılarak tırlarla Erzincan'a getirilecektir. Vali buna şaşırır. Fakat mühendislerle güvenmek zorundadır. Valinin etrafındakiler buna bir türlü inanmazlar. Vali onlara aldirmayarak gerekli parayı yöre zenginlerinden sağlamaya çalışır. Yaklaşık bir ay sonra ilk grup Erzincan'a giderek köprü ayaklarını dikmeye gelirler. Daha çalışmanın ikinci gününde gerçekleşen eşkıya baskınıyla personel Ankara'ya kaçır. Öksüz'e bakan Elmas ile Mevlut kaçarak evlendiklerinden dolayı ailesine yakalanmaktan korkarlar. Mevlut, İstanbul'daki asker arkadaşını ayarlayarak İstanbul'a gitmeyi düşünür. Vali gerekli gıdasal yardımı Öksüz'e bakan aileye sağlar fakat onlar yakalanmaktan korktukları için şehirden ayrılmak isterler. Tam ayrılmayı düşündükleri sıralarda eşkıya köyü basıp her yeri ateşe verir ve Mevlut de dâhil pek çok erkeği kurşuna dikerler. Elmas'ın öz oğlunu öldürürler. Elmas'ın eşkıya olan kardeşi de kendi yeğeni sandığı Öksüz'ü alıp bir ağacın dalına saklar. Olaylar durulup failer yakalandıktan sonra mühendisler köprünün yapımını tamamlayıp, tırlarla Erzincan'a yola çıkarlar. Mühendisler ve vali bir araya gelerek köprünün montajı hakkında konuşurlar. Köprünün kıyıdaki ilk ayağı oturtulur. Diğer ucunu ise karşıya geçirmek için, Feribottan tahta güvertesine köprünün diğer ayağı oturtulur. Yalnız bir sorun çıkar. Daha yolun yarısında feribot bozularak çalışmalar aksar. Bu da halkta tedirginlik yaratır. Bir sonraki gün arıza giderilerek yoğun bir çalışma sonucu köprü tamamlanır. Bu arada Bayram Elmas'ı nikâhına alır, ona sahip çıkar. Köprünün yapılması için vesile olan Bayram, Öksüz ve vali köprüde ufka bakar ve roman biter.

AYŞE KULİN'İN KÖPRÜ ROMANINDAKİ HALK BİLİMİ UNSURLARI

Ayşe Kulin'in Köprü romanındaki halk bilimi unsurları incelenmeden önce halk, halk kültürü ve halk bilimi kavramının açıklanmasında fayda var.

Halk, ortak faktörü paylaşan insan grubunu ifade eder. Metin Ekici'nin yaptığı tanıma göre ise: "Halk, belli bir gelenek içinde oluşmuş yaratma sayesinde birbirine bağlanan, bir ürünü kendisine ait kabul eden bireylerden oluşan topluluktur" (Ekici, 2007:8). Halk kültürü ise Umay Günay'ın tanımına göre: "Halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını belirleyen yaşadığı toplumun dokusudur. Halk kültürü, toplumsal yaşamda uyum sağlayıcı birlikteliği, pekiştirici, dayanışmayı artırıcı özelliklerini sürdürerek bir işlev üstlenir. Halkın kendi kültürü ile yabancılaşmasını önler. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri vardır. Halk kültürü, her uygarlığın yaratıcısı olan insanların kimlik ve kişiliğinin temel belirleyicisidir" (Günay, 1999: 24).

Halk bilimi de doğumdan ölüme kadar insan yaşantısında yer alan, maddi ve manevi bütün kültür öğelerini bilimsel olarak derleyen, sınıflandıran ve değerlendiren bilim dalıdır.

MANZUM ÜRÜNLER

1. Türkü

Türkü terimi, konusu, ezgisi ve şekil özelliği ne olursa olsun, ezgi ile yaratılan pek çok manzumeyi içine alabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Türülüler, belli bir nazım biçimine sahip olmayan hece ölçüsüyle meydana getiriliş anonim ürünlerdir. Türkü metinleri Boratav'ın ifadesiyle; bölge ve konularına has özellikler ya da ezgi ve sözlerin çeşitlenmesine göre şarkı, deyiş, deme, hava gibi başka isimlerle adlandırılmışlardır (Boratav, 1988: 150).

Ayşe Kulin'in Köprü romanında türkü üç yerde geçmektedir. Bunlarda ilki roman henüz başlamadan Âşık Reyhani'nin bir dördlüğüdür.

Erzincan'a vardınız mı?

Yol gitmeyen garip köyler,

Hallerini gördünüz mü?

Ankara'da duran beyler, (Köprü s. 2)

Gürcü mühendislerle köprü yapımı için anlaşmaya varıldıktan sonra, bölgeyi onlara gezdirmek, örf ve adetlerini tanıtmak amacıyla yemeğe götürdükleri gün müzisyenlerin çaldığı söylediği türküdür.

Gurbet elde hasta düştüm yatırın

Sağıma soluma yastık getirin

Bu dereler benim derdim onarmaz

Deryası bol olan yere götürün (Köprü s. 81)

Türkü söylemek yerine yöresel bir söylemle türkü çağırmak şeklinde bir kullanım söz konusudur. Anadolu'nun bazı yörelerinde çağırmak fiili türkü ile birlikte kullanılıncaya söylemek anlamlarına gelmektedir. Romanda üçüncü kez bir türkü daha geçmektedir. Buda Bayram'ın Elmas'ı hastane ziyaretinden sonra ondan hoşlanmaya başlamasından sonra yer alır.

Kurban olam gözlerinin mestine

Kalk gidelim çayır çimen üstüne

Tut kolumdan al destimi destine

İkimize derman gele can gele (Köprü s.195)

2. Ağıt

Türkü sınıflandırmaları içinde gösterilen fakat bir araştırma geleneği olarak ayrı başlık altında incelenen ağıt, ölen kişilerin ardından duyulan acıyı, üzüntüyü dile getirmek için söylenen şiirlerdir. Ağıt yakmak Türklere çok eski bir gelenektir. Gelenek içerisinde profesyonel ağıtçılar da yer almaktadır. Romanda ağıt örneği yoktur fakat cümle içerisinde terimsel olarak türün adı geçer.

- “Böyle inat edip yemezsen aşını, büsbütün güçten düşeceksin. Bana başında diz çöktürüp ağıtlar yaktırma beyim” diye yalvarıyordu kadın (Köprü s. 140).
- Kadın hiç durmaksızın konuşuyordu, gözlerinden yaşlar akarak. Ara sıra ağıt yakıyor, dizlerini dövüyor sonra tekrar anlatmaya başlıyordu (Köprü s. 150).

3. Ninni

Annelerin bebekleri sakinleştirmek ve uyutmak için söyledikleri ezgili manzumelerdir. Ninni söyleyen kadın ya hazır şiir örneklerinden istifade eder ya da doğaçlama yoluna başvurur. Ninnilerde kadınların kendilerini ve çocuklarını üzen durumlardan serzenişte bulduklarına da rastlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut’un Divanı Lügat-it Türk’ünde ninniye, “balubalu” adıyla rastlarız. Romanda ninni örneği bulunmamakla beraber terim olarak adı geçer.

- Elmas çocuğun üzerine kapanıp sallanmaya başlamıştı. İnce bir mırıltıyla bir ninni söylüyordu (Köprü s. 189).

KALIPLAŞMIŞ SÖZLER

1. Atasözleri

Atasözleri, Şükrü Elçin tarafından “nazım, nesir, her iki şekil ile eski tecrübeleri tam bir fikir kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye, tezat gibi edebi sanatların kudretinden faydalanarak süslü, kapalı olarak veya bazen açık, mecazsız hususıyla yetişecek gençlere aktaran sözler” (Elçin, 1986: 626) diye tanımlar.

Tanımdan da anlaşılacağı gibi atasözleri: Bir milletin atalarının uzun bir süreçteki deneyimlerinin sonucu oluşturdukları temel yargılarını genel-geçer kural olarak ilkeleştiren, toplum tarafından da benimsenerek gelenekselleştirilen kalıp sözlerdir. Roman da kalıp sözler oldukça sık kullanılmıştır. Anadolu’da insanlar bir durum karşısında karşılaştıkları sıkıntıyı ya da herhangi bir olayı sıkça atasözleriyle tarif etme yoluna gitmişlerdir.

- Sel gider kum kalır. Etme, eyleme karışma bu kavgaya. Otur oturduğun yerde (Köprü s. 142).
- “Ömrün vefa edey emme, veze veze gonişiiirsin, sen de bu çene vargene, acep valiliğün vefa edey mi?” Diye söylendi kendi kendine (Köprü s. 58).

2. Deyim

Bir kavramı ya da bir durumu daha güçlü ve etkili şekilde ve herkesin anlayabileceği kalıplarla özetlemek amacıyla kurulmuş söz öbeklerine “deyim” denir. Şükrü Elçin’in ifadesiyle deyim: “Asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir” (Elçin, 1986: 642) Elçin deyimleri 4 grup halinde incelemiş ve

bölgeye göre de farklı kullanımlarını ortaya koyar. Romana da baktığımız da bölgesel, yöresel ağızla ifade edilen deyimlere rastlarız.

Buza kesmiş kentin sokaklarını koşarak geçen köylü, göğsüne bastırıldığı yüküyle şimşek gibi daldı taş binanın kapısından (Köprü s. 4).

- Herkes susup kulak kesildi (Köprü s. 6).
- Bana sorarsanız akıntıya kürek çekiyorlar. Her seferinde işe şeytan karışıyor (Köprü s.43).
- Köprü umutları bir kez daha yeşermişti (Köprü s. 56).
- Uçarcasına koştuğu yolda tersyüzü yürürken, omuzları çökük boynubüküktü Bayram'ın (Köprü s. 98).
- Senin de bu çorbada duzun olmasın mı arkadaşım?" demişti (Köprü s. 201).

3. Alkışlar

Türk sözlü edebiyatının en yaygın fakat en az ele alınıp incelenen örneklerindedir. Alkış, dua anlamına gelip iyi dileği ve güzel olanı isteme, çağırma anlamlarına gelmektedir. Romanda köprü yapımı için hevesli ve istekli olan, fakir ve umutlarını yitirmeyen yöre insanları alkışları sıkça kullanırlar.

- "amaniiiiin," diye çöktü Hacer kapı dibine. " amaniiiiiin, bir bu bela eksikti başımızda. Sen bizi koru Allahım. Sen bizi koru!
- Sabaha kadar gözünü kırpmadan yattı döşeğinde, bildiği tüm dedelere, yatırları bildiği tüm duaları okudu yalvardı oğlunu korumaları için (Köprü s.39) .
- Yatağına yanaşan Halit'i alnından öpmüş, bir dua okuyup üstüne üflemiş, istavroz çıkartmış ve " Melekler korusun seni, oğlum," demişti, " madem Zilan'ın koruyamıyor, melekler korusun seni" (Köprü s. 143).

Alıntılarda görüldüğü gibi romanın çok sesli yapısından dolayı dua, İslamiyet'teki şekliyle olduğu kadar, Hristiyanlıkla ilgili olarak da haç çıkarma şekliyle karşımıza çıkar. Bunun yanında duanın geçtiği bölümler Alevi-Bektaşî inancına mensup kişilerin anlatıldığı bölümlerde, yatırlar ve dedelerden yardım dileme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

4. Kargışlar

Kargışlar, alkışların olumsuz anlamını ifade eder. Dualarda kötü dileği dolayısıyla kötüyü, çirkini ve öfkeyi yansıtan beddualardır. Mağdur olma, haksızlığa uğrama, zulüm karısında elinden bir şeyin gelmediği zamanlarda belayı ve cezayı Tanrı'dan dilemedir. Romanda dualarla karşılaştığımız ölçüde beddualarla da karşılaşırız. Ayşe Kulin, bedduaları ifade ederken yöresel söylemiyle aktararak halk unsurlarını fazlaca kullanmıştır.

- " Ben sana bunu ödeteceğim Hurşit!" diye bağırmıştı Salih arkasından, kırılmış diş avucunda, " Ahdım olsun bunu ödeteceğim sana, ocağı dağılası!" (Köprü s. 36).
- "Ocağı sönesice, ayağı gırıla da gidemiye," diye beddua üstüne beddua ediyordu. Nereden bulacaktı bir başka emzikli karı şimdi? (Köprü s. 98).
- Yediği içtiği dizlerine durasica Halit, isyana katılacakmış, nasıl diyecekti? (Köprü s. 141).

Örneklerde de görüldüğü gibi beddualarda daha çok ocağı dağılası, ocağı sönesice gibi ocakla ilgili kötü dilekler yaygındır. Türklerde ve Anadolu'da yaşayan diğer milletlerin inanç sistemlerinde aile kavramı oldukça değerli ve kıymetlidir. Dolayısıyla bir insana

kötü dilekte bulunurken onun mahrum kalması istenen şey yine ailesiyle ilintilidir. Karşı tarafın ailesinin dağılıp yok olmasına yönelik beddualar bu nedenle yaygındır.

5. Yemin

Dini bir terim olarak yemin, ant içenin bir işi yapma veya yapmama konusundaki azmini güçlendiren bir akitten ibarettir.

- “ Ey güzel insanlar,” demişti vali içinden, “ahdım olsun ki, geçit vermeyen bu dağdan aşıracağım sizleri” (Köprü s. 71).
- 3.6. Hitaplar
- Yazılı veya yazısız karşıdaki birine seslenme şekline hitap denir. Köprü romanında karşılıklı diyalog bölümlerinde hitap örneklerine rastlarız.
- “Yahu birader! ” dedi vali, “ şu bizim Başpınar Köprüsü’nün ne biçim kaderi varmış” (Köprü s. 43).

ÂŞIK TARZI TÜRK HALK EDEBİYATI

1. Destan

Yunanca “epos”, “epope” terimlerinden gelen destan, Türkçe ’de sözlü halk edebiyatı ürünlerinden olup kahramanlık anlatıları anlamına gelmektedir. Şükrü Elçin destanı; “Destan bir boy, ulus veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. “ şeklinde tanımlamaktadır (Elçin, 1986 s.72). Destan türü diğer Türk lehçelerinde dastan, epos, cır, comok, alıptığ nımah gibi terimlerle isimlendirilmektedir.

Romanda köprüünün yapımı ve yöre halkının ulaşımına kavuşması Ergenekon Destanı ile özdeşleştirerek köprüye kavuşma hadisesi de bu destana benzetilmiştir. Bu köprü yapılırsa sanki ikinci Ergenekon olacaktır.

- Taş yolla, sarp kayaları aşım hapsedildikleri dağ yamacından fıskıracak, sonra da köprüden geçip Erzincan’a ve Ankara’ya ulaşacaklardı. Ergenekon’dan başka bir çıkış olacaktı bu! Türkün doğa ile zaman ile mücadelesini simgeleyecekti bir kez daha (Köprü s. 61).
- Şimdi burada, önünde kotarılması gereken bir başka iş duruyordu, Ergenekon’dan çıkış! Kemaliyeliler dağları aşarak, düşlerindeki köprüden geçerek hapsedukları yöreden çıkıp, dünyayla kucaklaşmak istiyorlardı (Köprü s. 71).

Ergenekon Destanı, Türklerin demir dağı eriterek Ergenekon’dan çıkışlarını anlatan ünlü bir destandır. Romanda da köprü ikinci kez dağı delerek zoru başarmanın simgesi olmuştur.

HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLER İLE İLGİLİ UNSURLAR

1. Doğum

Romanda doğum hadisesi terimsel olarak yer almakla birlikte halk unsuru olarak göbek kesme ritüeli görülür. Olay örgüsünde köprüünün yapılmasına vesile olan bir doğum gerçekleşir. Doğum esnasında, karşıya geçecek bir köprüünün olmayışı ve Öksüz’ün annesinin araç ararken doğum esnasında can vermesi ve bunun sonucunda babanın bebeğın göbeğini kesmek zorunda oluşu yer alır.

- Bayram Güllü 'nün, doğumu birkaç kadının yardımıyla yapamayacağını anladığında, taş arabasını öküze koşmuş, suyun kenarına getirmişti karısını (Köprü s. 7).
- Yerden kapıldığı taş parçasıyla kesti kopardı bebeği sona bağlayan kordonu. Köylü kısmı ineğini, koyununu, köpeğini kendi doğurturdu. Bayram hiç hayvan doğurtmamıştı gerçi ama ne tuhaf, biliyordu ne yapması gerektiğini (Köprü s. 9).

2. Evlenme

Köprü romanının olay örgüsü düşünüldüğünde, etnik kavimlerin çeşitliliği ile beraber mezhepsel farklılıklarda romanda yer alır. Romanda Alevi ve Sünni ailelerin birbirinden kız alıp vermeme durumları dolayısıyla, evlenme hadisesi kız kaçırma şeklinde gerçekleşir. Bunun dışında evlenmenin gerekleri olan örf, adet ve gelenek çerçevesine rastlanılmamıştır.

3. Ölüm

Romanda ölüm hadisesi ile ilgili ölüleri gömme ritüeli ve mezar kazma unsurları yer alır.

- Ne diyecekti karısına, cesetleri kendi ellerimizle gömdük, yaşadıklarım gözümün önünden gitmiyor mu diyecekti? ...Başpınar' da kimseler kalmamış, herkes çekip gitmişti, onca cesedi gömdürecek adam bulamadık, mezarları bile kendimiz kazdık mı diyecekti (Köprü s. 125,126).

İNANMALAR İLE İLGİLİ UNSURLAR

1. Uğur ve Uğursuzluk ile İlgili İnanmalar

Türk halkbilimindeki sözlü gelenekler içerisinde, insanları etkileyen, inançlarla yakından bağlantılı olan, olağanüstü özellikler taşıdığı kabul edilen, ancak ne oldukları tam bilinmeyen varlıklarla ilgili anlatılar vardır. Bunlar her zaman bir varlık olmayıp, uğurlu ve uğursuz kabul edilen fiiller ve söylemler de olabilmektedir. Yine bu anlatıların değerlendirilmesi ve bilinmesi insanların inanç sistemlerini anlamaya, onların hangi düşünce ortamında yaşadığını bilmeye ve tanımaya hizmet eder. Bu inanışlar bölgelere göre farklı adlandırmalarla, farklı şekillerde olabilmektedir. Bu bağlamda romanda da karşımıza uğursuzluk ile ilgili olarak, başkasına ecel dilediğinde bulunma uğursuzluğu karşımıza çıkmaktadır.

- Hurşit, Mevlut'un Şırnak'a gideceğini öğrendiğinde bir kez daha "bitti bu iş" demişti. "Şırnak'ta kim öle kim kala... hayırlısıyanan..."

"Kimseye ecel dileme," demişti, olacakları bilmiş gibi Hacer, "uğursuzluk getirir" (Köprü s.27).

Romanın inançlar bağlamıyla örülü kurgusu aslında teker teker işlemektedir. Uğursuzluk getirdiği düşünülen bu söylem, romanın ilerleyen bölümlerinde kendilerine dönecek ve baba kendi oğlunu yitirecektir.

2. Kutsal Yerler

Türk halkbiliminde inanışlar içerisinde yer alan ve yaygın bir inanış olan kutsal yerler, oldukça önemlidir. Evliyalar kültürüyle birlikte, özellikle Alevi Bektaşî inançlarının yer aldığı bölgelerde mezarlar, yatırlar ve Evliyaları ziyaret, ibadet olarak değerlendirilir. Kutsal kabul edilen bu yerlerden alınan taş, toprak, su gibi nesnelere dokunmak, su içmek, üzerine dökmek ritüelleriyle psikolojik arınma ve şifa bulunduğu inanılır

Ayşe Kulin'in Köprü romanında Alevilik inancı fazlaca işlenmiş ve bu inanca dair tüm ritüel ve inanışlar romanda sık olarak işlenmiştir. Alevî tekke ziyareti, hacca alternatif teşkil edecek bir şekilde anlamlandırılmıştır. Bu ziyaret, Hacı Bektaş Tekkesinin diğer tekkelere hâkimiyet kurması doğrultusunda, Hacı Bektaş Tekkesi Ziyareti etrafında sistemleşmiştir (Üçer, 2005: 182).

Bunun dışında anlam teşkil eden diğer türbe ve ziyaret yerleri de mevcuttur ve buralara gitmek ibadet yerine geçer.

- Hıdır Sultan'da tövbe edeceğim Mevlut. İçimi dökeceğim, anlatacağım, ağlayacağım. Sultanın sandukasına yüz sürüp af isteyeceğim."

"Oraya kadar gidilir mi? Dua etmek istiyorsan köyün camii ne güne duruyor?"

"Aynı şey değil. Sen anlamazsın, bizde düşkünlerin tövbe için gittikleri birkaç yer vardır. Bana en yakın yer orası. Buralardan kalkıp gittik miydi, bir daha tövbeye fırsatım kalmaz, içime dert olur, Mevlut." (Köprü s.109)

Aleviler, kendi âdetlerini korumak amacıyla olmazsa olmaz kurallar koymuşlardır. Bu kuralların en önemli amacı hak ve adaleti korumaktır. Suç işleyenlere ceza verilmiş ve bu cezaya da "düşkünlük" denilmiştir. Düşkünlük; yola boyun eğmeyip kendi kurallarını geçerli sayarak, pirin dediklerine uymayana kendi dedesi tarafından verilen cezadır. Pir, "Düşkünsün." der ve bu kişi toplum içinde toplumla yaşantısını sürdürür fakat ceme gelemmez. Hak lokması yapılacak konularda Seydullahı alınmaz, yani katkıda bulunamaz. Kendi isteği olursa kısa sürede düşkünlükten kalkar (Özbilgin, 2011: 412).

3. Al Basması ile İlgili İnanmalar

Al basması; "Al, al karısı, al anası, al kızı, al basması, al arvadı, alacama, albıs, almış" gibi adlarla anılan, hemen hemen bütün Türk dünyasında görülen olağanüstü varlıklardan biridir (Acıpayamlı 1974: 80). Şamanizm'deki al ruhunun günümüzdeki temsilcisi sayılmaktadır. Albastı'nın en çok lohusalara ve bebeklere düşman olduğuna, lohusanın ciğerini sökerek suya attığına veya yediğine, bu yüzden elinde ciğer bulunan bir kadın görülürse hemen yakalanması ve üzerine iğne, çuvaldız gibi bir metal parçası takılması veya zift dökülmesi gerektiğine inanılır (Şakir 1939: 32).

- "Sevdiğiymiş! Boyu devrilesice Mevlut, başka kız bulamadı baştan çıkaracak," demişti Hacer, "Gözü kör olmayasica kız, zaten sen doğduğunda seni Al karısı yoklamıştı. Bekler dururdum ne zaman çıkacak oyunu diye. Al sana işte! Kötülüğünü yapmak için boyuma ermeni beklermiş (Köprü s.25).
- Yarından tezi yok Zelo anaya gideceğim. Bunak da olsa öğretse, öğretse o öğretir bana bu beladan kurtulmayı. Çuvaldızı saplayacaksın omuz başına diye duymuştum. Ancak öyle yok olurmuş(Köprü s.26).
- ... al karısını kızdırmaya gelmez ocağınızı dağıtır dedilerdi. Bu yaratıklar atlara, davarlara ve kız çocuklarına musallat olurmuş. Doğduğunun ilk gecesinde kırmızı kurdelen yoktu da ondan...(Köprü s.25).

Romandaki alıntılardan da görüldüğü üzere al karısına metal batırmak, al basmasını önlemek için kırmızı kurdele takmak gibi al basmasını yok edici unsurlarda verilmiştir.

4. Nazar

Türk inanış sistemleri içinde en yaygın olan kavram nazar kavramıdır. Türkiye coğrafyasında hemen hemen her bölgede bu inanışa yaygınlıkla rastlanır.

Göz değme gibi adlarla da isimlendirilen nazar, gözü keskin birisinin muhatabına dikkatle bakması veya kötü niyetli bir kimsenin karşısındaki hakkında güzel sözler söylemesi sonucu o kişide meydana gelen fiziki değişikliktir. İnsanlara, hayvanlara ve eşyalara nazar değer ve inanışa göre renkli gözlü insanların gözü keskindir. Gerek dini anlamda gerekse bilimsel anlamda nazarı önleyici olduğu düşünülen ritüeller ve nesnelere mevcuttur. İnanışa bilim kısmı nazar boncuğu adını verdiğimiz mavi renkli taşın, kötü sinyalleri önleyici olduğu düşüncesidir. Dini anlamda da Kur'anı Kerim de nazara karşı ayetler yer almaktadır. Halk arasında da nazara karşı çeşitli okuyup üfleme, kurşun dökme adetleri mevcuttur.

- Vali kayanın ucuna kuş gibi tünemiş kıpırdamadan duruyordu hâlâ. Nazara inanmazdı ama şu iki büküm olmuş haliyle, sanki kötü nazarlara karşı hedef küçültmek ister gibi bir hali vardı (Köprü s. 222).

Romanda valinin köprünün direklerle yerleştirilmeden önce nazar değmesine karşı aldığı önlemleri görürüz. Çok çeşitli şekillerde nazarı önleyici olduğu düşünülen ritüellerden bir tanesi de kıpırdamadan diz çökmek olarak Köprü romanında karşımıza çıkar.

HALK MUTFAĞI İLE İLGİLİ UNSURLAR

1. Belirli Günlerde Yapılan Yemekler

Anadolu'nun coğrafi özelliği düşünüldüğünde, her yörenin kendi coğrafyasına has yiyecek, içecek kültürü oluşmuştur. Romanda olay örgüsü Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde geçmektedir ve yörenin yemek kültürüne dair izler yer alır.

- "Bu sofrayı bence Faik Bey'in damında kuralım, daha uygun düşer," dedi Şerafettin Bey, " ben hemen eve koşar, bizim hanıma haber veririm, keşkek yetiştiremez ama tepsi böreği, çökelek piyazı hazırlar. Vali bir de bizimkinin çilbırını pek sever (Köprü s.78).
- Sofrada peynir ve zeytin çeşitlerinin, yoğurdun, mevsim meyvelerinin yanı sıra, lök ve tutuni gibi ceviz ve dutla, zülbiye gibi kaymak ve balla hazırlanan yöresel tadımlıklar da vardı (Köprü s. 80).

AKRABALIK ADLARIYLA İLGİLİ UNSURLAR

1. Musahiplik

Alevi-Bektaşî geleneğinin önemli kurumlarından biri musahipliktir. Bu uygulamanın kökeni Kırklar Cemine, Medine kardeşlik anlaşmasına (muahede) ya da Gadir Hum hadisesine dayandırılmakla birlikte özünü Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında gerçekleştirilen kardeşlik meydana getirmektedir. İki talibin yolun kurallarına uyacaklarına dair söz vermeleri ve bunu hayatlarının sonuna kadar uygulamaları şeklinde kabul edilen musahipliğin dinî, iktisadî, sosyal ve ahlaki olmak üzere kendine özgü kuralları vardır. Bu çerçevede musahip olacak iki talibin, birbirlerini çok iyi tanımaları, aynı toplumda yaşamaları, aynı dili konuşmaları, toplumsal statü açısından denk ve birbirlerine karşı yardımsever olmaları, aralarında kan bağının bulunmaması, çocukları arasında evliliğin yasak kabul edilmesi gibi pek çok kural söz konusudur (Bulut, 2013:101).

- "Kız inatlaşıp durma boşuna. Biz gözümüzü kapadık mıydı babanla, bir musahibin bile olmayacak. Can yoldaşsız kalınır mı bu dünyada, el kapılarında yapayalnız... dönüşün de olmayacak ne yazık. Etrafın genç adamlarla dolu, değer mi düşkün olmaya, a kızım..." (Köprü s.24).

Görüldüğü gibi, ailesinin istemediği evliliği yapacak olan Elmas, Alevi inancına mensup birisiyle evlenmeyeceği için Musahip'siz kalacak ve düşkün sayılacaktır. Alevilerde bu kavramlar oldukça önemlidir. Çevre faktörünün etik değerleri yönlendirdiğini göz önüne alacak olursak, bu inanışın içerisinde de musahipsizlik ve düşkünlük, yol erkânı gereği dışlanma ve ötelenme yaptırımlarına maruz bırakır. Ayşe Kulin de romanın olay örgüsü boyunca, bu yaptırımı kabullenemeyen ailenin çırpınısını başarılı şekilde gözler önüne serer.

GİYİM KUŞAM VE SÜSLENME İLE İLGİLİ UNSURLAR

1. Erkek Giyimi

Halk bilimi açısından bir bölge ele alındığında bunun içine pek çok malzemeyi dâhil edebiliriz. Bunlardan biri de yöreye ait kıyafet şeklidir. Romana bakıldığında folklorik bir unsur olarak karşımıza halay çeken erkeklerin giydiği şalvar, folklorik kıyafet özelliği taşır.

- Gürcüler, siyah şalvarlarıyla birbirlerine yaslanarak yan yan rıhtıma giren adamları görünce, ne olduğunu anlayamadılar önce (Köprü s.81).

HALK MÜZİĞİ VE DANSLARI

1. Davul

Davul, en yaygın vurmali çalgılardan biridir ve dünyadaki hemen hemen bütün halk kültürlerinde değişik biçimlerde yeri almaktadır. "Büyük çapta, ancak kısa boyda silindirik bir yapıya sahip deri gergili vurmali çalgıdır. Anadolu'da kayışla boyunda taşınarak, zurna eşliğinde bir yanına çomakla (tokmakla), diğer yanına çubukla (değnekle) vurularak çalınır "(Yarman, 2002:87). Türkler İslamiyet'ten önceki dinleri Şamanizm'de dinsel törenler esnasında davulu kullanmış, Şaman din adamları kötü ruhları davul çalarak kovduklarına inanmışlardır. Anadolu'ya gelindiğinde ise bu kültür farklı şekillerde tezahür ederek devam etmiştir. Türkler de; din dışı törenlerde, asker eğlencelerinde ve düğünlerde davulun önemli bir yeri vardır. Osmanlı döneminde de mehter adı verilen bandoda, hem de halk müziğinde kullanılmıştır.

- Votka yerine rakı kadehlerini yuvarlayarak keyiflenmeye başlayan Gürcüler, merdivenlerde davulun sesini duyduklarında, sokakta çocuklar gürültü yapıyor sandılar önce. Ama ses, belli bir makamla tekrarlanarak klarnet eşliğinde, giderek yakınlaşıyordu. Derken hasret tüten bir gurbet türküsü duyuldu yanık yanık: (Köprü s.81).

Romanda Gürcü misafirleri eğlendirmek amacı ile tertiplenen gecede, yörenin halk unsurları, yemekleri ve eğlence anlayışını sergilemek amacıyla karşımıza çıkar.

2. Halay

Halay, Türkiye'nin özellikle Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu, Orta Karadeniz ve Çukurova bölgesinde oynanan halk oyunlarının genel ismidir. Belli bir koreografisi vardır ve aynı hareketlerin düzenli tekrarından oluşur. Köprü romanında halay sahnesi bir yerde geçmektedir.

- Gürcüler, siyah şalvarlarıyla birbirlerine yaslanarak yan yan rıhtıma giren adamları görünce, ne olduğunu anlayamadılar önce. En son davulcu girdi içeri, tek sıra olmuş arkadaşlarının karşısına geçip durdu. Halay başı gür sesiyle bağırdı: "Haydaaa!" Halaycılar ağırdan başlayıp giderek hızlandılar. Müzik

çoştu... şimdi topuklar davulla aynı tempoda yeri dövüyor, gözün takip edemeyeceği bir süratle on kişi aynı anda aynı ayak figürleriyle yerden havalanıp yine yere iniyorlardı (Köprü s.81).

HALK MİMARİSİ

1. Halk Bilimi Açısından Mimari

Halkın geleneksel yollardan öğrenerek uyguladığı her türlü konut, barınak ve benzeri yapıları inşa ediş yol ve yöntemine halk mimarîsi adı verilir. Akademik eğitim almış mimarların yaptığı işi, halk mimarîsi ürünü olan konut ve barınakların tasarım ve planlamasında bu işi gelenek yoluyla öğrenmiş olan insanlar yapar. Halk mimarîsi, geleneksel olarak inşa edilen yapıları, inşa ediş yollarını, yapıda kullanılan malzemeyi, inşaatla ilgili her türlü araç ve gereci de kapsar.

- Ev, diğerleri gibi sırtını sarp kayalara dayamış, set set bahçelere açılan, yüksek bir evdi. Kapısında her evde olduğu gibi, erkek konuklar için kalın, kadın konuklar içinse ince ses veren çifte tokmakları vardı. Gürcüler, dövme demir tokmakların çeşitli fotoğraflarını çektiler hiç üşenmeden.

“Bir adam yanlışlıkla kadınlara ait tokmağı vuracak olursa, ne olur?” diye sordu baba Gürcü.

“Denemek ister misiniz?” dedi Vali gülerek.

“Aman ha! istemem.”

“O kadar korkmayın canım... alt tarafı size kapıyı, çalanın kadın olduğunu sandığı için, örtünmemiş bir kadın açar.”

- “Oğlum, konuklara anlat, evlerimizdeki en geniş odamıza divanhane deriz. Misafirler aslında bu odada ağırlanır ama biz şimdi rıhtıma çıkacağız.Mehtabı görmek için sofrayı oraya kurdurdum,” dedi Şerafettin Bey, tercümana (Köprü s. 78,79).

Örneklerde görüldüğü gibi, bölgenin mimarisinde, Osmanlı izlerini yansıtan kapı tokmağı ayrımı görülmektedir. Yine misafirlerin ağırlandığı oda, bölgede Divanhane ismiyle zikredilir.

MİTOLOJİ İLE İLGİLİ UNSURLAR

1.Kut İnanıcı

Türk düşünce sisteminde hükümdarın yönetme hakkının kişiye Gök Tanrı tarafından verildiği kabul edilmiş bu yaklaşımla iktidarda bulunanların taşıdığı ya da taşıması gereken nitelikler “kut” olarak adlandırmıştır (Ögel, 1982: 186).

- Vali, Kemaliyelileri dinlerken, onların anlattıklarının büyüüne kapılmanın yanı sıra, bir şey fark ediyordu: Aradığı, özlediği görev yerini gökte ararken yer bulmuştu. Sanki bu makama, sadece devlet değil, Tanrı tarafından da atanmıştı (Köprü s.61)

Roman, vali Recep Yazıcıoğlu anısına kaleme alınmış bir eserdir ve romanın için de siyasi bir makam, görev vardır. Vali, gittiği yere hizmet etmek için büyük zahmetlere katlanır ve her kafasına koyduğunu gerçekleştirir. Bu hizmetleri yerine getirirken de görevin ona

Tanrı tarafından verildiğini düşünmesi, görevi kutsallaştırır ki buda İslamiyet öncesi Türklerin inanç sistemindeki kut anlayışına tekabül eder.

SONUÇ

Sonuç olarak, edebiyat yapıtları yazıldığı devrin sosyolojisinden, ekonomisinden ve tarihinden bağımsız düşünülemez. Bunu yansıtan olguda şüphesiz insanın ta kendisidir. Romanda geçen kişi adları ve yöre insanının tutkusu, yaşayışı, konuşma şekli, yeme içme alışkanlıkları, toplumu duyusu ve anlamlandırışı da kaçınılmaz olacaktır.

Romanın bütününde, daha çok inanmalar ilgili ilgili unsurlar yer alır. Al basması, nazar, kutsal yerler ve uğursuzlukla ilgili kavramlar bolca mevcuttur. Bunun dışında halk bilimi unsurlarına dâhil edilen pek çok bulguya rastlanılmıştır. Yöre insanının giyim kuşamı, halk mimarisi ve halk dansları izlerine rastlamak mümkündür. Mitolojik öğeler fazla kullanılmamakla beraber yalnızca bir yerde kut inancı ile ilgili bir düşünceye yer verilmiştir. Manzum ürünlerde fazla kullanılan halk bilimi unsurlarındandır. Türkü, alkış ve kargışlar çok fazladır. Ayşe Kulin halk bilimi unsurlarını kullanırken bunu halkın yöresel söylemiyle gerçekleştirmiştir. Bu anlamda da halk bilimi açısından roman oldukça zengindir. Mezhepsel söylemlerde romanın geneline yayılmıştır. Özellikle Alevi Bektaşî inanışlarına bağlı olarak musahiplik, düşkünlük ve kutsal yerlere dâhil ettiğimiz pir kapıları, türbeler romandaki diğer halk bilimi unsurlarıdır.

Ayşe Kulin de gerçek kimliklerin ışığında, romanda yer alan bölge insanının tüm bu saydığımız sosyokültürel yapısına hâkim biri olarak, eserine bu unsurları ustaca yerleştirir. Coğrafyanın getirdiği sefalet siyasetle örülmüş, yöre insanının bakış açısıyla sunulmuştur. Bu bakış açısı da halk bilimi unsurlarını beraberinde taşır.

KAYNAKÇA

ACIPAYAMLI, Orhan, (1974), Türkiye’de Doğumla İlgili İnanmaların Etimolojik Etüdü, Ankara.

BORATAV, Pertev Naili,(1988), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BULUT, Halil İbrahim, (2013), “Alevi-Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak “Musahiplik” “ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 65 ss. 101,118.

DAVARCI, Ayşe, (2005), “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar.” Bilig Dergisi, Sayı: 32. S. ss. 125,144.

ELÇİN, Şükrü, (1986), Halk Edebiyatının Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KULİN, Ayşe, (2008), Köprü, Everest Yayınları, İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin (1982), Türklerde Devlet Anlayışı, (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar), Başbakanlık Basımevi.

ŞAKİR, Sabri (1939), Muhtelif Ruhlar Hakkında, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 98.

ÜÇER, Cenksu, (2005), “Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslami İbadetlere Yaklaşımları” Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 2, ss. 161,182.

YARMAN, O, (2002) “16. ve 17. Yüzyıllarda Türk Çalgıları”, İstanbul.

<http://www.kulturelbellek.com/halk-mimarisi-ve-ozellikleri/> (14.12.2015)

<http://www.forumdaz.net/forum/konu/ayse-kulin-hayati-hakkinda-kisa-bilgi.11587/> (24.04.2016)

<http://www.gulum.net/biyografi/bolumler.php?op=goster&id=2850>
(24.04.2016)